

Bruckner Éva

Vagon- és barakkvárosok

A trianoni utódállamok menekültjeinek életkörülményei

Towns of Railway Carriages and Barracks

*The Living Conditions of Refugees
from Territories Disannexed by Trianon*

Összefoglalás

A trianoni békediktátum menekültek áradatát indította el a hazánktól elcsatolt területekről. Regisztrálások szerint 350 ezer, utólagos becslések szerint 400-450 ezer ember hagyta el szülőföldjét, otthonát, munkahelyét. A 20-as években, a csonka országban százezrek nyomorogtak. A legrosszabb helyzetbe közülük azonban azok a menekültek kerültek, akik pályaudvarokon vagonokban vagy lepusztult barakkvárosokban vártak a sorsukra. A mai magyar társadalom és Európa számára az ő szenvedésük, beilleszkedési kálváriájuk alig ismert. A tanulmány több levél- és irattári forrás felkutatásával, valamint egy korabeli felvidéki írónő memoárjának részleteivel járul hozzá, hogy a történelmünk e kevésbé feltárt lapjára ráíródjon az igazság. A tanulmány egyes részei a szerzőnek a Felvidékről menekült, evangélikus Bruckner családról szóló, készülő könyvéből valók.

Kulcsszavak: trianoni békeszerződés, vagonvárosok, barakkvárosok, menekültügy

Summary

The Treaty of Trianon set a flood of refugees off from the territories disannexed from the former Hungarian Kingdom. According to the records, 350 thousand, but by subsequent estimates, approximately 400-450 people were forced to leave their homes,

workplaces and homelands. In the 1920's hundreds of thousands lived in misery in the mutilated country. The worst conditions of all were experienced by refugees who waited for their fate in railway carriages or in run-down slums. Their sufferings and the torment of integration are little known to the prevailing Hungarian society or to the rest of Europe. The study contributes to revealing the truth about that less unfolded part of our history by several archival sources and by the publication of excerpt from the memoir of a writer who had fled from the former Upper Hungary. Parts of the paper are from the author's forthcoming book about the Lutheran refugee Bruckner family.

Keywords: Treaty of Trianon, town of railway carriages, refugees

*„Nehezítessék meg a szolgálat ezeken az embereken.”
„És a nép az ő téstáját, minelőtte megkelt volna,
sütőteknővel együtt ruhába kötve, vállára vette.”
(2Móz 5, 9; 12, 34)*

ELŐJÁTÉK: „NINCSEN SZÁMODRA HELY”
(VÖRÖSMARTY MIHÁLY)

„Véget ért a világháború! Férjem hazajött közénk, hála legyen érte Istennek! Most már majd el tudunk viselni mindent, ami ezután ránk következik! Hát volt is mit elviselni nemsokára! A csehek kardcsapás nélkül bevonulhattak Felső-Magyarországra. Híre jött, hogy már Lublón (Lublau, Lubovna) vannak, s egy havas téli délelőttön, december 16-án bejöttek Iglóra (Zipser Neudorf, Spiska Nova Ves). Meghagyták, hogy a lakosság maradjon házaiban, és ne próbáljon ellenállni [...] Úgy 11 óra tájban végigvonultak a széles főutcán. Előttük katonazene, rezesbanda, utána vagy két rozzant kis ágyú, néhány magasabb rangú tiszt, majd félszázadnyi idegen egyenruhás katona. A város parancsnokságát francia tisztek vették át, és statáriumot hirdettek. A nem várt helyzettől megzavarodva, senki nem tudta, mitévő legyen...

Tavasszal hamarosan megtartották a vizsgákat, a matúrát is, és szélnek bocsátották a diákokat. Mondták, hogy úgysem lesz itt magyar iskola többet, kár minden lépésért! A parancsnokság a fiúgimnázium épületében ütötte fel a tanyáját, amely tőlünk pár lépésnyire volt. Láttam, amint ki-be járkáltak ott a tisztek, köztük a parancsnok, Vix francia ezredes lovaglóostorral, amellyel ha 3-4 ember egy csoportban állt, rögtön szétzavarta őket.

A nyár eltelt valahogyan. Ősszel megengedték, hogy megnyíljon az evangélikus gimnázium, de német tannyelvűvé kellett átalakulnia, az első osztály pedig már szlovák volt. A cseh vezetőség megpróbált egyszer-kétszer közeledni a régi lakossághoz. Éreztük azonban mi, exponált magyar érzelműek, hogy »wir haben hier keine bleibende Stätte!« Az 1920. évi tanév végén megtartott érettségi vizsgákon megjelent

egy cseh kormányképviselő. Élénk figyelemmel kísérte a vizsgát, s azt a szellemet, mely a tanárokat vezette, és jelentésében kinyilatkoztatta, hogy bár Győző tanári munkája magas színvonalú, s az eredmény szép, mégis, sem ő, sem én nem vagyunk alkalmasak a »csehszlovák ifjúság« nevelésére, és le is út, fel is út!” (Brucknerné Farkas, 1950:25).

A két novelláskötete (*Boldog idők*, 1918.; *Vihar után*, 1933) alapján íróként is számon tartott dr. Bruckner Győzőné Farkas Gizella (1883–1965) középiskolai francia szakos tanárnő memoárját lapoztuk fel, hogy egy felvidéki értelmiségi család exodusát megismerjük. A külvilág történéseit előtérbe helyező emlékirat érzelmi megnyilvánulásai a sorok között nemcsak az író, hanem sorstársai negatív személyes élményeinek is kísérői, így számunkra is sok információt közvetítenek (Jürgenstein, 1979).

Az irodalom „kiköltözők regényei” elnevezéssel tartja számon Beczássy Judit *Menekültek* és Ignác Rózsa *Urak és úrfiak* című művét, amelyek az erdélyi menekültek kérdésével foglalkoznak. A két író, a gyerekként élte meg a történelem ezen korszakát, szereplőik fiktív alakok, legfeljebb néhányuk megjelenítésében keveredik a képzelet a valósággal. Beczássy magára a problémára irányítja a figyelmet, Ignác pedig regényében azzal foglalkozik, hogy a menekültek sorsa hogyan hatott a társadalom egészére (Szűts, 2011:21–35). A két művet Gyáni Gábornak a történelmi regényről szóló elemelkedései (Gyáni, 2004:78–92) alapján, a történészek egyértelműen forrásértékűnek fogadják el, „hiszen elég, ha csak arra gondolunk, hogy szerzőik nem függetlenek saját koruktól, így az általuk konstruált történet is tekinthető korszakoknak egy lehetséges olvasataként. Lehetőség a történetek nézőpontját alkotó kérdésről információkat kapni” (Szűts, 2011:24). Amennyiben a regény ily módon elfogadott, akkor a memoár, mely az író saját életét vagy annak fontosabb szakaszát tárja elénk, miközben megidézi a kort, annak fontos eseményeit, még inkább megfelel a történelem hiteles ábrázolásának. Dóczy Jenő korabeli kritikája így értékeli Farkas Gizella írói tevékenységét: „A maga szemével látja az életet, és megvan benne a képesség, hogy egyéni szemléletét a saját eszközeivel megmutassa nekünk” (Dóczy, 1923:552). A történészek tényfeltárássainak eredményeivel összevetve és kiegészítve a memoárt, hiteles és szuggesztív képet kapunk a felvidéki magyarok 1918-tól megindult kivándorlásáról.

Amióta csak ember lakik a földön, a vándorlás, helyváltoztatás, határátlépés állandó jellemzője a történelemnek. A magyar történelem formálójává a vándormozgalom különösen a 20. század elejétől vált. A Monarchiából ekkor többen indultak el szerencsét próbálni, míg az ellentétes irányú mozgás, azaz e helyre érkezés – nemhogy áramlás – az első világháborúig ritkaságszámba ment. Az első világháborút lezáró trianoni békediktátum következtében azonban, az elcsatolt területekről elsősorban az etnikai tisztogatás miatt menekülő, ideáramló embertömeg addig nem tapasztalt mennyiségével találkozhattunk.¹

Az *etnikai tisztogatás* sok nép múltjában ott rejtőzik. Az évezredek folyamán megszőkottá vált, hogy egy terület nemzetiségi összetételét egy nagyobb etnikai csoport meg akarja változtatni. A történelem során megszámlálhatatlan példa felidézhető, hogy ki, kivel, mikor nem akart együtt élni (az amerikaiak az indiánokkal, az angolok az írekkel, a törökök az örményekkel stb.). A 20. században, az első világháború utáni

években a csehek és a szlovákok, de a románok és a szerbek sem akartak tovább egy területen élni a magyarokkal.

A csehszlovák megszállók Szepességre történő bevonulása a memoárban feltüntetett időpontban kezdődött, és decemberben Poprádra (Deutschendorf, Poprad) és Iglóra vonultak be.² A Monarchia volt népei közül elsőként, 1918. október 28-án a Cseh Nemzeti Tanács jelentette be önálló állam megalakulását. A létrejött Csehszlovák Köztársaság demokratikus külsővel rendelkezett, de mind politikai, mind gazdasági, ideológiai téren cseh dominancia érvényesült (Heimann, 2009:25). A törvényhozó hatalmat a kisebbségek akaratának, véleményének figyelembevétele nélkül az Ideiglenes Nemzetgyűlés gyakorolta, s így többek között a magyarokat mellőzve alkotta meg a lakosság életét meghatározó alkotmányt, nyelv-, földreform- és közigazgatási törvényt.

A Felvidékhez tartozó Szepesség már 1918. december elején³ csehszlovák oldalra került. A lakosságon belüli magyar érzelmű, magukat „hungarusnak” valló szászok ebbe nem akarván belenyugodni, a népek önrendelkezési joga alapján, december 9-én, magyar kormánytagok támogatásával, kikiáltották az önálló Szepesi Német Köztársaságot, működésére azonban nem került sor, mert csupán nyolc napig létezett. A több száz éves múlttal rendelkező szepességi etnikai térszerkezet ettől kezdve rohamosan haladt afelé, hogy a történelem színpadáról végleg eltűnjön (Simon, 2008:36–40; Illyés, 2005:193–194; Tilkovszky, 1997).

A nagy múltú felvidéki városok falvakká degradálódtak, közttereikről sorra tűntek el a magyar jellegű műemlékek és szobrok. Így például Pozsonyban (Pressburg, Bratislava) cseh légiók zúzták szét Mária Terézia szobrát, több helyen (Dévény/Theben/Devín; Nyitra/Neutra/Nitra) pedig millenniumi emlékműveket, Kossuth-szobrokat (Rozsnyó/Rosenau/Roznav; Losonc/ Lizenz/Lucenec, Érsekújvár/Neuhausel/Nové Zámky) távolítottak el.

Erdély román megszállása is rohamos mértékben haladt. A gyimesi határvonalon léptek először ellenséges erők az ország területére. 1919 januárjában az Erdélyt megszálló románok az erdélyi intelligencia tisztviselői rétege ellen léptek fel. Majd a 20-as évek diszkriminációja a földreformon keresztül a magyar birtokosokat és egyházakat érintette; a székelyekre nagy adókat vetettek ki, a magyar kereskedőktől pedig megvonták a hiteleket. A székelyekről az iskolákban azt tanították, hogy elmagyarosodott románok, akiket most vissza kell románosítani. A tanítás nyelve kizárólag a román lett. Mindennek következményeként 1918 és 1922 között mintegy 197 000 magyar hagyta el Romániát (Eördögh, 2000). A menekülők kiutalt vagonokkal közlekedtek, melyekkel értéktárgyaik nagy részét is át tudták csempészni. Ahogy Ignác Rózsa regényében is olvasható, a gyökereiktől elszakított erdélyi emberek a pesti nyomornegyedek lakásaiban, az oda nem illő szőnyegek, a nélkülözést tükröző ruházatot kiegészítő, hamisnak tűnő, de valódi ékszerek eladásából tengetik az életüket.

Délvidéken a szerb megszállás radikalizmusa súlyosabb problémákat okozott. Tary Endre, Szabadka volt rendőrkapitánya 1920. május 20-án kelt jelentésében számolt be az ottani állapotokról: aki magyarul szólal meg, inzultálják, a magyar egyesületeket feloszlatják, vagonukat zár alá helyezik. A magyar kereskedők kirakatait beverik, rajtuk „Vesszenek a magyarok!” feliratok jelennek meg. Kijárási tilalmat vezettek be, ösz-

szejöveleteket sem szabad tartani. A szerb elemi és középiskolákban a magyar nemzeti tantárgyak minimumát sem engedélyezik, az osztrák–magyar tiszteket pedig rendőri felügyelet alá helyezik.⁴ A Nemzeti Igazgatóság azonnali hatállyal elbocsátja a magyar főispánokat, alispánokat, polgármestereket, jegyzőket, a megyei és községi tisztségviselőket. A SZHSZ Királyság területéről 1918 és 1924 között 44 903 magyart taszítottak ki (A. Sajti, 2008).

„Én azt hiszem, senki a világon nem állt olyan tudatlanul az események előtt, mint mi magyarok! [...] Lehetséges az, hogy elvesztettük Erdélyt, elvesztettük a Kárpátokat, elvesztettük Bácskát, Baranyát, Torontált?” – emlékezik a meghurcoltatás idejére a múlt század első felében Szabadkán (Maria Theresiopel, Subotica) élő Zimmer Sarolta (Donyanovné, 2003: 243–319).

A megszállt területeken a magyar közalkalmazottaknak, hogy a helyükön maradhassanak, a Csehszlovák Köztársaságra, illetve Ferdinánd román királyra és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságra hűségfogadalmat kellett tenniük. Ha házukat, földjüket akarták megtartani, meg kellett tagadniuk magyarságukat. 1919. szeptember végéig a magyar kormányok ennek elutasítására biztatták a tisztviselőket, a Friedrich- és a Huszár-kormány azonban már a trianoni békekötés előtt tudomásul vette a tisztviselők „látszólagos” engedelmességét (Szűts, 2010:3–24). Akik az eskü letételét megtagadták, azoknak egzisztenciájukat veszítve, kiutasítva menekülniük kellett (Fráter, 2003). Még többen voltak, akik a háborús helyzet következtében, a várható „megnehezített szolgálat” elől menekülve, „önként” hagyták el szülőföldjüket jobb megélhetés és egyértelmű nemzeti hovatartozás reményében. A nagy háború befejezésével, egy reggel a megszállt területeken ébredő magyarok egy része, elsősorban a hazaszeretettől vezérelve, kelt útra a csonka Magyarország irányába, titokban abban reménykedve, hogy a békeszerződés rendezi az ügyüket, és végül visszatérhetnek az óhazába. A trianoni szerződés azonban számukra az óhazától való végleges elszakadást jelentette.

A magyarok számát az elcsatolt területen nemcsak az elüldözöttek és az önként elvándorlók csökkentették, hanem azok is, akik ezután szlováknak, románnak, szerbnek vallották magukat (Szűts, 2010:3–24). Az utódállamokon belül a városok etnikai átalakítása gyorsan elkezdődött, az átalakítás azonban nem zajlott zökkenőmentesen. Csehszlovákiában nehézséget okozott a szlovák nyelvű oktatás, mert a közép- és felsőfokú intézményekben nem akadt szlovák nyelven oktató. A szlovákórákat például Késmárkon hol egy cipszer, hol már fiatal szlovák tanár tartotta, s az elemi ismeretek mellett egy-egy népdal énekléséből állt. A tanárok többsége még a régi világ hagyatéka, egész gondolatvilágában magyar örökség volt. Az új rendelkezések alól csak fondorlattal lehetett kibújni, álljon itt ismét a késmárki líceum példája. A földrajztanár egy ízben a következő cselt alkalmazta: Magyarország a könyvben a háború előtti kiterjedése és történelmi múltja méltatásával szerepelt, egy rövidebb második rész írta le a jelent. Amikor a felelő diák belekezdett a lecke felmondásába, félbeszakította, mondván: „tegnap elfelejtettem mondani, hogy csak a második részt kell megtanulni” (Skultéty, 2010).

Aki nem tudott kiskaput találni magyar mivoltának megőrzéséhez, s a változásokhoz nem volt képes alkalmazkodni, kiutasították, és a rendelkezésére bocsátott vagonokkal mehetett, amerre akart.

A KIVONULÁS

„A kiutasító végzés után két vagon utalt ki nekünk a csehszlovák állam, hogy ingóságainkat áthozhassuk. Összeszedtük hát motyónkat, s jó embereink segítettek berakodni a két vagonba. Mindenünk befért, még tüzelőfát is raktunk be, és az egyik vagonban valamilyen hálólhelyet is csináltunk. A kislánknak a mosóteknőben vetettünk ágyat, a nagyobbaknak az ágyneműhalmazon. Barátaink felvirágozták a vagon kívül-belül, és este a fél város kikísért bennünket, amikor beszálltunk. Mindenki hozott valamit, gyümölcsöt, cukrot a gyerekeknek, útravalót. Volt sírás és néma kézzorítás, egyszerre füttyölnek, tolatnak, és a két vagon, benne három gyermekünkkel és minden földi javunkkal csikorogva kivánszorgott az állomásról. Már sötét volt, csak éppen a város karcsú, gótikus tornyát lehetett kivenni a félhomályból, s a Magas Tátrát, amint ott sötétedett az északi láthatáron. Az az érzésem volt, mint mikor a színházban a függöny lemege. Ami eddig volt, az befejeződött. Ami ezután következik, lehet, hogy rosszabb lesz, lehet, hogy jobb, mint ami addig volt, de más lesz, és ahogy eddig éltünk, az nem jön vissza soha többé” (Brucknerné Farkas, 1950:32).

Ekkor még senki nem sejtette, hogy ez csak az első stáció, és jön majd egy újabb világháború, mikor majd a németek nem akarnak a zsidókkal élni, és a csehek, szlovákok, románok, szerbek még annyira sem a magyarokkal, mint korábban. A *vagon* mint a meg nem tűrt szállítóeszköze a 20. században az etnikai tisztogatás emblematisztikus főszereplője lett. Visinszkijnek a második világháború utáni kijelentése: „magyar kérdés, vagonkérdés”, jól tükrözi az etnikai tisztogatást végrehajtók szemléletét, mely Hitlernek is imponálhatott, mert végül a zsidókérdés is első fokon vagonkérdéssé vált. A vagon napjainkig mintegy szimbólumává lett a kilátástalanságba vezető utazásnak.

A kivonuló magyarok között az iglói Bruckner család a kisebb, távozásra kényszerített csoportot – köztük is az értelmiségieket – képviselte. A többség a már említett, kényszer nélkül önként távozók, azaz – mai divatos szóhasználattal – *migránsok* voltak.

A menekülők közül *segély* iránt jóformán csak az első csoport tagjai folyamodhattak. Erre utalást elsősorban a MÁV-alkalmazottakra vonatkozó dokumentumokban találunk. Az utódállamokból menekülteknek körülbelül 20%-át a vasutasok – családtagjaikat is ideszámolva – tették ki (Szűts, 2012:89–112; Ablonczy, 2016a; Ablonczy, 2016b.) Köztük volt Orning Antal állomásfőnök is, aki száználmas helyzetének javítása ügyében először a szerb–horvát–szlovén kormánynak, majd Horthy Miklósnak írt levelet. A Nagykanizsáról származó vasutas 1901-től a horvát vonalakon teljesített szolgálatot, 1918-ban már mint állomás-elöljáró került fel a 3 személy- és 30 teherkocsit számláló, menekítő vonatra. Orning nyolctagú családjának, mint általában a menekülteknek máshol is, két vagon bocsátottak rendelkezésére: az egyikbe került az ágynemű, fehérnemű, felsőruházat és a család, a másikba a magukkal menekített állatok. (A Brucknerek Felvidékről való menekülésének történetéből tudjuk, hogy a határon sikerült ingóságáikból sok mindent átmenekíteni: ékszereket,

értéktárgyakat a játék baba hasába varrva, sőt revolvért is a sűrű szilvalekvár mélyére süllyeszte.) A SZHSZ Királyságból menekült Orning beadványa elpanaszolja, hogy a lakosok és a szökött katonák minden ingóságát és tartalék élelmiszerét széthordták és elégették, „mivel magyar” volt. Miután kártérítésért esedezik a hatalmon lévő kormányhoz, és ehhez veszteségi kimutatást is mellékel, jól nyomon követhető, hogy egy nagycsaládos hivatalnok mit veszíthetett otthona elhagyásakor. A leltár szerint bútorai a korabeli polgári berendezkedés jobb darabjaihoz tartoztak: zöld plüssszuzattal bevont dívány, márványlapos mosdó, falióra, szőnyegek is a leírás szerint a drágábbak közé tartozhattak. A kár elérte a 87 808 koronát, mely kárösszeget a MÁV el is ismert, de a kártérítés folyósításáról nincs tudomásunk (Matus, 2016). Általános gyakorlat szerint kárelőleget utaltak ki, mely legfeljebb pár száz, esetleg 2000 koronáig terjedő összeg lehetett (Romsics, 1995:425–426).

A MÁV kezdetben igyekezett helytállni, és lehetőség szerint megnyugtatóan rendezni a kérelmeket. De ezzel tovább nőttek a vasút terhei, hiszen a háború alatti hadi utaztatást az intézmény biztosította, és szintén a MÁV-nak kellett a menekültek rendelkezésére bocsátania a szállítóeszközöket (Szűts, 2012:89–112). A menekültek segélyezésére vonatkozóan a magyar vasutak miskolci üzletvezetőségének levelei között a következőt olvashatjuk: „Az önként elmenekült alkalmazottak... költségeik megtérítésére igényt nem tarthatnak, csak az igazolt kényszerítés folytán menekültek. Ki kell hallgatni a folyamodókat, és vallomásaik alapján záradékolni kell kérvényeiket, miért voltak kényszerítve a menekülésre. A kiutasító végzést csatolják a kérvényhez..., valamint kárjegyzékeiket is, és költségeik igazolását. A kárjegyzéket két tanúval kell igazoltatni, és az átköltözési fuvar költségeket is csatolni kell.”⁵

1918 és 1924 között az elcsatolt területekről 350 ezer fő regisztrált menekültet jegyeztek, a nem regisztráltakkal együtt azonban a számuk elérte a 420–425 ezret. Erdélyből már 1918 végétől körülbelül kétszáz ezren özönlének, a Felvidékről csaknem kilencven ezren, a Délvidékről pedig hatvan-nyolcvan ezren (Ablonczy, 2008:2). A célpont többnyire a főváros, melynek azonban a befogadóképessége véges volt. Már 1919-re megtelt, és az 1920-as új menekülthullám – melynek része volt a Bruckner család is – idején a MÁV és az Országos Menekültügyi Hivatal „hálószerű logisztikai rendszert” alakított ki. Minden szerelvény három ellenőrzési ponton haladt át a fővárosba érkezés előtt.

A határon történő regisztrálásakor a menekülés okáról és céljáról is nyilatkozni kellett. A második ellenőrzési pont a gyűjtőkörzeteken volt, állomásai: Miskolc, Debrecen, Szombathely. Ezekben a helyeken általában hosszabb ideig tartózkodtak a kivándorlók. Brucknerék és jó néhány felvidéki menekült számára – főként azoknak, akiknek összeköttetései e helyekre vezettek – célállomások lettek. A harmadik veszteglőhelyként a belső körzetek kisebb városainak – Hatvan, Cegléd, Komárom, Dunakeszi, Alag – állomásait jelölték meg, feladatuk ugyancsak a fővárosba igyekvők feltartóztatása volt. Csakhamar azonban ezek a helyek is megteltek: vagon vagon hátán. 1920 ősztől 1921 őszig, amikor a legtöbb menekült érkezett, mintegy tizenhatezren éltek pályaudvarokon, oldalvágányokon, közel 4600 vagonban elhelyezve (Szűts, 2012:89–112).

A BEFOGADÁS: „TALPRA KELL ÁLLNUNK MÉGIS!” (KOÓS KÁROLY)

A vagonvárosok lakói igyekeztek a lehetőségekhez képest normális életet kialakítani: akinek több volt valamiből, áruba bocsátotta; kert nélkül is megpróbálkoztak – a tilalom ellenére – háziállatok tartásával; társasági életet éltek (Csóti, 2010:54–59). Életkörülményeik, főként ami a higiéniaát illette, a középkort idézték. A vagonváros utcáit a kocsik közti sínek adták, a lakók itt alakították ki a magántereiket, itt játszottak a gyerekek, de ide öntötték, közművek híján, a vagonokban felhalmozódott konyhai hulladékot és a szennyvizet is. Nem csoda, hogy hamarosan elszaporodtak a rágcsálók, melynek következménye a fertőző betegségek kialakulása és rohamos terjedése lett. Nem egy helyen tífusz ütötte fel a fejét. Orvosi ellátásban nem részesültek. Világítás nélküli, sötét, sáros esték tették még elviselhetetlenebbé az itteni életet.

„Az utazás lassan ment, hol lekapcsolták, hol előbbre vitték vagonjainkat. A gyerekeknek még tetszett is ez a cigányélet. A magunkkal hozott élelmiszerből ettünk, vagy főztünk, két téglá között rakott tűzön, valami tejes ételt. Sorstársak voltak körülöttünk, kikkel összeismerkedtünk. Hernádcsány – akkor már Cana – volt a csehszlovák határállomás, itt vesztegeltünk két napot. Egy éjjel éreztük, hogy megyünk, s reggel Hidasnémetiben voltunk, ez már magyar föld volt! Szeptember 6-án megérkeztünk egy nagy, vidéki pályaudvarra. Megtudtuk, hogy Miskolcon vagyunk. A legnagyobb baj az volt, hogy nem volt lakásunk, és az összezsúfolt vagonban aludtunk, éltünk. Az étkezés is megoldhatatlan probléma volt. Közben a vagonlakásban valami fertőzést kaptunk, ragályos vastagbélhurutot nagy lázzal és hidegrázással. Lehetetlen volt magas lázzal a vagonban feküdnünk, hiszen doktor ki nem jött volna oda! Tífusztól féltünk” (Brucknerné Farkas, 1950:34).

A fővárosi pályaudvarokon rostokoló vagonvárosokban elrettentő képek fogadják az idevetődő újságírókat. A Nyugati pályaudvar 728 vagonjának utcáin 1922 kemény telén jégcsapfák között lehetett csak közlekedni. A kocsikból a beteg tüdőök sípolása, köhögésük koncertje szűrődött ki. Az asszonyok a fagyos időben hajukat tépve siránkoztak, hogy gyerekeik halálra fagytak (Borsos, 1990:69). Farkas Gizella memoárja is szól kislányának majdnem bekövetkezett haláláról, annak ellenére, hogy az egész vagon plédokkal tömték körbe. Rengeteg volt az ellátatlan, súlyos beteg. Reggelente befagyott a víz. Kaposvárott jegyezték le a vagonlakók borzalmas körülményeit: tizenhatan laktak disznókkal együtt egy kocsiban (Vas, 2013).

A helyzet megoldását szinte lehetetlenné tette a háború utáni csonka Magyarország lakáshelyzete, melyet a Tanácsköztársaság alatt történt rekvirálások még súlyosbítottak (Szűts, 2009:12–30). Nem épülnek új lakások, hiányzik az építőanyag, az építőmunkások sztrájkolnak. A helyi lakosság, különösen a fiatal házaspárok is szeretnének otthonhoz jutni. Budapesten 1919-ben a lakásügyi minisztérium biztosa megállapodik a szállodákkal, hogy a szobák 5%-át 50%-os árkedvezményrel a menekültek rendelkezésére bocsátják. Mindez azonban csepp a tengerben.

A menekültek túlnyomó része tömegszállásokon, rossz hírű, külvárosi barakktelepeken, volt kaszárnyákban húzódott meg.

A barakklakások közül a fővárosi Mária Valéria-telepi barakkváros a legközismertebb menhelye az egzisztenciát vesztett menekülteknek. Az 1914-ben itt létesített ideiglenes szükségkórház fapavilonjaiból terebélyesedett a szegények, elhagyottak, de bűnözők barakkvárosává is. A háború után a pavilonokat szükséglakásokká alakították át (Szamos, 1960:49). A telep a köztudatban járvány- és szegénynegyedként élt, ahol nincs orvos, nincs gyógyszertár, sem iskola. „Kocsmában viszont nincs hiány: a Lendvai, a Kovács, a Hübner, a Szlovoda, a Gotthard, a Szőnyi, a Shamitz, a Pokol... fene tudja, hány apró csehó gondoskodik arról, hogy a becsületes munkával és becstelenn úton megszerzett pénz egyaránt a kocsmárosok zsebébe vándoroljon” (Bruckner, 2007:73). Bár nem magasodott szöges kerítés körülötte, és fegyőrök sem vigyázták a rendet, a Mária Valéria barakkváros mégis egy koncentrációs tábor hatását keltette. S nem volt üdítőbb látvány az Augusztá- vagy a Zita-telep sem,⁶ melyet szintén szükségkórházak helyén alakítottak ki.

Ugyancsak egykori járványkórház barakkjait népesítették be menekültekkel Miskolcon, a Sajó árterén épült Vay-telepen. S bár 1920 és 1925 között kőlapú, félkomfortos lakásokkal is bővítik, kulturáltabb életet itt sem tapasztalhattak a hírlapírók. Mégis, az élelmesebbek közül néhányan abban a kivételes helyzetben lesznek, hogy később a város szélén épülő Hodobay-lakótelep komfortosabb lakásaiban jutnak élettérhez (Szűts, 2009b:21–35). Pécsen, Kaposváron a háború befejeztével üresen maradt katonai barakkokat térképezik fel, mivel a nagy lakáshiány miatt szükség van rájuk,⁷ és Szegeden is épülnek már a barakklakások.⁸

Bár a lakáshivatalok a menekültek számára is rendelkezésre álltak, érdek nélküli segítséget ezektől a hivataloktól a legritkább esetben kaptak. Csak személyes kapcsolatok útján, mélyen a zsebbe nyúlva lehetett eredményt elérni, virágzott a korrupció (Gyáni, 1992). A Bruckner házaspár is hiába fordult a hivatalhoz, mely azt javasolta, ha van pénzük, keressenek egy üres házat, és abban kiutalnak egy lakást számukra. Hiába akadtak egyre hosszas kutakodás után, a lakáskiutalás elmaradt. Végül a családnak volt annyi pénze, hogy megvásárolja. Az új lakhelyen azonban egy szobába zsúfolva kellett élniük, és az egyetlen pozitív élményük az volt, hogy éjszakánként nem tolattak, nem rázkódtak, nem ütköztek.

Az átmeneti vagy végleges lakóhelyen a menekültek csakhamar közösséggé formálódnak. „Az egyik gimnázium szuterénjében menekültkonyha nyílt meg; ide be kellett szolgáltatni a tisztviselő-ellátásban kapott fejadagot, egy-egy kiló cukrot, szalonnát, sót, fehérlisztet és 3 kg kenyérlisztet, és még fizettünk valamit, ennek fejében kaptuk az ellátást. Minden délben, este itt gyűltünk össze a város különféle pontjairól étkezni. A társaság elég jó volt, menekült tanárok, bírók, erdészek, mindazok, akiket kiüldözött békés otthonukból a nagy felfordulás. Lassanként megismerkedtünk, és a közös étkezés nem is volt kellemetlen” (Brucknerné Farkas, 1950:38).

A menekültek nemcsak földjüket, házukat, ingóságait és ingatlanjukat hagyták előző életük színhelyén, de a mindennapi megélhetésüket biztosító munkahelyüket, egzisztenciájukat. Az 1919–20-as tanév kezdetekor 120 menekült pedagógus helyezkedhetett el ideiglenesen Miskolcon. Legtöbbjük az Ungvárról Miskolcra telepített Hunfalvy János Magyar Királyi Főreáliskolában kapott állást (Szűts, 2009:435–452).

Bruckneréknek a többiekhez képest annyi előnyük volt, hogy Gizellát egy polgári leányiskolában, Győzöt pedig már ismert tudósként az időközben Eperjesről (Preschau/Prešov) Miskolcra menekített jogakadémián várták. Szorgalma, tudományos munkája, gazdasági tevékenysége elismeréseként majd negyedszázadra dékánja lett az intézménynek. Nem egy értelmiségnek sikerült, hasonló módon, előző egzisztenciáját meghaladóan megállni a helyét új hazájában. Így többek között Puky Endre 1920-ban Borsod, Gömör és Kis-Hont vármegyéek törvényhatósági kormánybiztosa, 1922-ől Aba-új-Torna vármegye és Miskolc főispánja, 1924–1933-ig pedig országgyűlési képviselő és a Gömbös-kormány külügyminisztere lett (Szűts, 2004:11). A szintén vagonlakóként indult, Gömör vármegyéből származó dr. Perjéssy Mihály a későbbiekben kúriai bírói tisztséget töltött be. Kaposvárott a felvidéki Lehoczky Brunó szintén karriert épített: 1925-ben a város főjegyzője, majd 1930-ban alpolgármestere, Barcsay Ákos pedig Somogy megye főispánja lett (Vas, 2013:7). Akik nem tudtak saját erejükből érvényesülni, beérték a magyar állam által folyósított, munkanélküli, tiszteletbeli címért – jegyző, ügyvéd, ügyész stb. – járó fizetéssel.

A megszállott területekről elvándoroltak között kevés orvost találunk. A menekültekre és vagonlakóra vonatkozó adatok szerint 1918. október 30. és 1924. június 15. között 280 orvost, illetve gyógyszerészt jegyeztek a menekültek között (Szabó, 2014:183). Az orvosok elhelyezkedési problémáit fokozta, hogy a meglévő két – Budapesten és Debrecenben működő – orvostképző egyetem mellé a Szegedre menekült kolozsvári, Pécsre pedig a pozsonyi orvosi egyetem honosodott, amelynek következtében országos viszonylatban szaporodott az orvosok száma. Az ebben a foglalkozási körben fellépő állásproblémákon közhatósági orvosi állások teremtésével javítottak.

A vasúti alkalmazottak bizonyos fokú védettséget élveztek. Áthelyezési kérelmük beadása után segélyekben – különösen az evakuálások kezdeti időszakában – részesültek. Gulyás András vonatkezelő Mezőberénybe való áthelyezési kérelmére például a következő választ hozta a postás: „Jelentkezése napjától kezdődőleg összes járandóságai (fizetés, háborús segély, havi drágasági segély, családi pótlék, lakáspénz) pótlásául ezeknek megfelelő összegű segély folyósítására intézkedtünk. Egyidejűleg értesítjük, hogy nyilvántartásával Mezőberény állomásfőnökséget értesítettük, ott 8 napon belül jelentkezzen! Budapest, 1920. szeptember 14.”⁹

Gyakori volt, hogy azok a menekültek, akik nem rendelkeztek összeköttetésekkel, életkörülményeiken nem tudtak változtatni, és évekig vagonokban laktak. 1920-ban 4387, még 1922-ben is 2245 teherkocsit vettek igénybe lakhatás céljára (Miszlay, 2013). Mivel a kormányok az ellátásukat nem tudták megoldani, nem maradt más hátra, mint a menekültek áradatát korlátozni. Bethlen István – későbbi miniszterelnök –, a Menekültügyi Hivatal akkori vezetője 1920-ban javaslatot tett a menekültek visszatartására. Indoklásában kifejtette, hogy az utódállamokban jelentősen csökken a magyarok száma, a csonka országba érkezők pedig növelik a feszültséget. A születő kormányrendelet értelmében csak azok előtt nyílt meg az út, akik családegyesítést terveztek, vagy elkezdett tanulmányaikat kívánták befejezni, illetve akik nem önszántukból hagyták el szülőföldjüket. 1921-ben azzal az érveléssel vezettek be határozatot, hogy a nyári betakarításban szükség van a vagonokra.¹⁰

A hazai társadalom többé-kevésbé értetlenül, együttérzés nélkül vette tudomásul a menekültek tömeges megjelenését. Az emberek figyelmét elsősorban a saját jelenüket fenyegető veszélyek kötötték le, féltették a munkájukat, lakásszerzési esélyeiket. 1920 karácsonyán az Operában a *Bujdosó magyarok* című darab bemutatásával a Menekülteket Védő Szövetség szándékozott közelebb hozni egymáshoz a magyar lakosságot és az elcsatolt területekről menekülő, földönfutóvá lett, sorstalan testvéreiket. Mindez azonban kevesekben ébreszt együttérzést és hajlandóságot az áldozatvállalásra. A vagonvárosok, szükségtelepek inkább ingerlik az őslakókat, s nemegyszer előfordul, hogy tettelesen is bántalmazzák az ott lakókat, sőt a MÁV is kilakoltatással fenyegeti a pályaudvari szételepeket megdézsmáló szerencsétleneket (Szakács, 2011).

Hódmezővásárhelyen az erdélyi vagonlakók körül kerekedik nagy vihar. Szalay Pál menekült polgáriskolai tanár a vagonlakók nevében kiáltványt fogalmaz: „Hol maradt a régi vendégszeretet, melyet az egész világ dicsért? [...] Soha nem volt oka panaszra egy idegennek sem, és most, amikor a ti testvéreitek jönnek hozzátok házukból, tűzhelyükből kiverve..., akkor ti becsukjátok előttük ajtótokat. Nem akarjátok megérteni, milyen is az tűzhely nélkül élni”.¹¹ E kemény szavak hatására a város vezetői úgy döntöttek, hogy rekvirálni fognak, azaz minden háromszobás lakásból egy szobát lefoglalnak a menekültek számára. A szándék azonban nem valósult meg. Csak az iskolák ajtóit nyíltak meg, hogy szállást adjanak.

1920 tavaszától az Országos Menekültügyi Hivatal segítyével, étkeztetéssel, jogvédő irodák működtetésével, diákvédelemmel, egészségügyi ellátás szervezésével, építkezések koordinálásával próbált javítani az elcsatolt területekről az anyaországba érkezők sorsán. Az intézet vezetői tisztségét kezdetben Bethlen István töltötte be, majd Petrichevich-Horváth Emil. Az OMH azonban kezdettől fogva pénzhiánnyal küzdött, és a jó szándék ellenére a legégetőbb problémákat sem tudta kellően kezelni. A hivatal 1924-ben végleg megszűnt.

A lelkiismeret majd száz év eltelte után feltámadt: Spaller Endre országgyűlési képviselő 2010-ben tett javaslatára az „emlékezés vagonja” a Vasúttörténeti Parkban menekült honfitársaink elszenvedett keserveit idézi (Szakács, 2011).

Várpalotán 2015-ben *Vagonba zárt nemzet* címmel nyílt kiállítás, Dékány András *Csonka vágányon* című dokumentumfilmje pedig a vagonlakók leszármazottainak megszólaltatásával igyekszik valamit törleszteni. Az MTA Lendület csoportján belül, Ablonczy Balázs történész vezetésével, szintén elkezdték vizsgálni az eddig feltáratlan, Trianon utáni menekültkérdést. Történelmünk e kitépott lapjára lassan ráíródik az igazság.

JEGYZETEK

¹ A teljesség igénye nélkül irodalom a trianoni békediktátumról lásd Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Osiris, Budapest, 2001; Ablonczy Balázs: *Trianon-legendák*. Jaffa, Budapest, 2000; Zeidler Miklós (szerk.): *Trianon. Nemzet és emlékezet*. Osiris, Budapest, 2008; Pásztor Cecília (szerk.): „...ahol a határ elválaszt”. *Trianon és következménye a Kárpát-medencében*. Nógrád Megyei Levéltár, Nagy Iván Történeti Kör, Balassagyarmat–Várpalota, 2002; Bryan Cartledge: *Trianon egy angol szemével*. Officina, Budapest, 2011; Ormos Mária: *Padovától Trianonig*. Kossuth, Budapest, 1984.

² MOL. Külügyminisztérium. A Politikai Osztály rezervált iratai. K-64. 27. cs. 7. t. f. 75–88.

- ³ 1918. december 6-án a Bartha–Hodža-féle demarkációs vonal következtében, amelyet azonban az antant december 23-án közzétett jegyzéke felülírt.
- ⁴ MOL. A Miniszterelnökség központilag iktatott és irattározott iratai. A II. osztály iratai. K-26. 1920. XLI. t. 994–7645.
- ⁵ MÁV Központi Irattár. Iktatószám: 1517/1920.
- ⁶ Az Augusztá-telep Kőbányán, a Zita-telep a Gyáli úton volt.
- ⁷ MÁV, Központi Irattár. Iktatószám: 36316/1919.
- ⁸ MÁV Központi Irattár. Iktatószám: 24721/1920.
- ⁹ MÁV Központi Irattár. Iktatószám: 20933/1920.
- ¹⁰ 1920. október elsején megtartott minisztertanácsi ülésen Bethlen István tett arra javaslatot, hogy szüntessék meg az elcsatolt területekről a migránsok beáramlását az országba. Forrás: MOL K-26. 1922. XII. t. 1299. cs. 8617/1920.
- ¹¹ *Vásárhegyi Reggeli Újság*, 1920. július 25., 1.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A. Sajti Enikő (2008): A Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz került magyarok (1918–1921). In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerk. Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Szarka László, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 44–47., http://adatbank.transindex.ro/regio/kisebbssegkutatatas/pdf/I_fej_06_Sajti.pdf
- Ablonczy Balázs (2016a): *Menekültország. Az elűzés emlékezete a két világháború között*. Előadás, <http://ujkor.hu/content/konfliktuszona-magyarország-menekultek-huszadik-szazad-első-feleben> (Letöltés: 2016. november 1.)
- Ablonczy Balázs (2016b): *Trianon árvái*. MTA, http://mta.hu/mta_hirei/trianon-arvai-106742 (Letöltés: 2016. november 1.)
- Angyal Béla (2002): *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938*. Fórum Intézet, Galánta.
- Arday Lajos (1994): A horvátországi magyarok története (vázlatos áttekintés). In: *Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből*. Szerk. Arday Lajos, Teleki László Alapítvány, Budapest, 9–42.
- Borsos Endre (1990): A magyar lakásügy a háború kezdetétől. *Esély*, 2. évf., 2. sz., 58–74.
- Bruckner Éva (2007): *A Zsibárus boszorkány. Az Ecseri piac krónikája a Teleki tértől a Nagykőrösi útig*. Athenaeum Kiadó, Budapest.
- Bruckner Gyözőné Farkas Gizella (1950): *Töredékes napló*. Kézirat, Miskolc.
- Csóti Csaba (2010): Vagonlakók, barakklakók, menekültek. *Rubicon*, 21. évf., 4–5. sz., 54–59.
- Dóczy Jenő (1923): Dr. Brucknerné Farkas Gizella: Boldog idők. *Napkelet*, 6. sz.
- Donyanovné Zimmer Sarolta (2003): *Így éltünk Szabadkán*. Közreadja Jadranka Domjano, Bookmaker Kiadó, Budapest–Zagreb.
- Eördögh István (2000): *Erdély román megszállása 1916–1920*. Lazi Bt., Szeged.
- Fráter Olivér (2003): *Erdély mint hadszíntér 1916–1922-ben*. www.kre.hu/portal/doc/studia/Cikkek/2003_1_2.szam/09.Frater_Oliver.pdf (Letöltés: 2017. március 26.)
- Gyáni Gábor (1992): *Bérmunkás és nyomortelep. A budapesti munkáslakás múltja*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Gyáni Gábor (2004): Történelem és regény, a történelmi regény. *Tiszatáj*, 58. évf., 4. sz., 78–92.
- Heimann, Mary (2009): *The State that Failed*. Yale University Press, New Haven – London.
- Ilyés Zoltán (2005): A Szepesség a szepesieké. In: *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések*. Szerk. Kovács Nóra, Osvát Anna, Szarka László, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve 4., Budapest, 193–194.
- Jürgensen, Manfred (1979): *Das fiktionale Ich. Untersuchungen zum Tagebuch*. Franke Verlag, Berlin–München.
- Matus László (2016): *A horvátországi vasútvonalak evakuálása 1918–1919-ben (Orning Antal állomásfőnökhálókviáriája)*. www.mavcsport.hu/sites/default/files/upload/page/honap_dokumentuma_mav-os_menekultek_1918-1919_0.pdf (Letöltés: 2016. november 1.)

- Miszlay Zsolt (2013): *A magyar vasút első világháborút követő helyzete és a trianoni békediktátum*. http://binx.ktenet.hu/rendezvenyek/teruleti/DD-Kozl-konf_2013-11-07_cloadasok/Miszlay_Magyar-vasut.pdf (Letöltés: 2016. november 4.).
- Petrichevich Horváth Emil (1924): *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négyéves működéséről*. OMH, Budapest.
- Romsics Ignác (főszerk.) (1995): *Magyarok kisebbségben és szóróványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai 1919–1944*. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- Simon Attila (2008): *A Csehszlovákiához került felvidéki magyarok (1918–1922)*. In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerk. Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Szarka László, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutatás Intézet, Budapest, 36–39., http://adatbank.transindex.ro/regio/kisebbségkutatás/pdf/I_fej_04_Simon.pdf.
- Skultéty Csaba (2010): *Késmárk egykori német–magyar diákvilága. Művelődés*, 63. évf., 1. sz., www.muvelodes.ro/index.php/Cikk?id=880.
- Szabó Katalin (2014): *Egészségügy a trianoni Magyarországon. Orvostörténeti Közlemények*, 60. évf., 1–4. sz., 186–200.
- Szakács Gábor (2011): *Vagonlakók. Demokrata*, www.demokrata.hu/cikk/vagonlakok (Letöltés: 2016. október 28.).
- Szamos Rudolf (1960): *Barakkváros*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Szűts István Gergely (2007): *A miskolci optánsok társadalomszerkezeti vizsgálata*. In: *A jelenkortörténet útjai 2. Politika és mindennapok*. Szerk. Czetz Balázs, Kunt Gergely, Miskolci Egyetem, Miskolc, 143–164.
- Szűts István Gergely (2009a): *Rekvirálások és kiutalások. Lakáshelyzet és menekültkérdés Miskolcon a Tanácsköztársaság idején*. In: *A jelenkortörténet útjai 3. A politikai diktatúra társadalmiasítása*. Szerk. Kunt Gergely, O. Kovács József, Miskolc, 2009, 12–30. o.
- Szűts István Gergely (2009b): *Barakkok és tisztviselővillák: a trianoni menekülteket befogadó miskolci telepek helyzete az 1920-as években. Kisebbségkutatás*, 18. évf., 3. sz., 435–452.
- Szűts István Gergely (2010a): *„A szükséglakások felét menekültek kapják...” Érdekkonfliktusok és előítéletek az 1920-as évek első felének lakásügyeiben Miskolcon. Korall*, 11. évf., 40. sz., 114–133.
- Szűts István Gergely (2010b): *Sikerek, kompromisszumok és kudarcok a felvidéki menekültek integrációs folyamataiban. Fórum*, 12. évf., 4. sz., 3–24.
- Szűts István Gergely (2011): *„Kiköltözők társadalma”: a trianoni menekültkérdés ábrázolása két korabeli regényben. Valóság*, 54. évf., 1. sz., 21–35.
- Szűts István Gergely (2012): *Vasutas vagonlakók és a MÁV menekültpolitikája 1918–1924. Múltunk*, 57. évf., 4. sz., 89–112.
- Tilkovszky Loránt (1997): *Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből*. University Press, Pécs.
- Vas András (2013): *Kaposvári vagonlakók: tizenhatan egy kocsiban a disznók között. Somogyi Hírlap*, www.sonline.hu/somogy/kozelet/kaposvari-vagonlakok-tizenhatan-egy-kocsiban-a-disznok-kozott-480342 (Letöltés: 2016. október 12.).